הנפש (Nafssiya) – לתווך ריחוק רגשי

במסה שכתב לגיליון המיוחד של תוהו, סעדי ניקרו כותב על הנפש והנשימה, על טכנולוגיה, הגירה, ועל יחסים מרחוק. תוך דיון בעבודתם של שני יוצרים ילידי ביירות - המשוררת והאמנית אתל עדנאן והקולנוען אחמד ע'וסיין - הוא כותב על האופן שבו טכנולוגיות עוזרות לנו לנהל מערכות יחסים על פני מרחקים בזמן ובחלל.

מאמר מאת סעדי ניקרו דצמבר 31, 2022

המשורר הוא העומד על משמר החפצים הדוממים בעולמנו. וזה מסביר מדוע נשימתי היא חשובה.

אתל עדנאן,*בעומק לבה של ארץ אחרת*

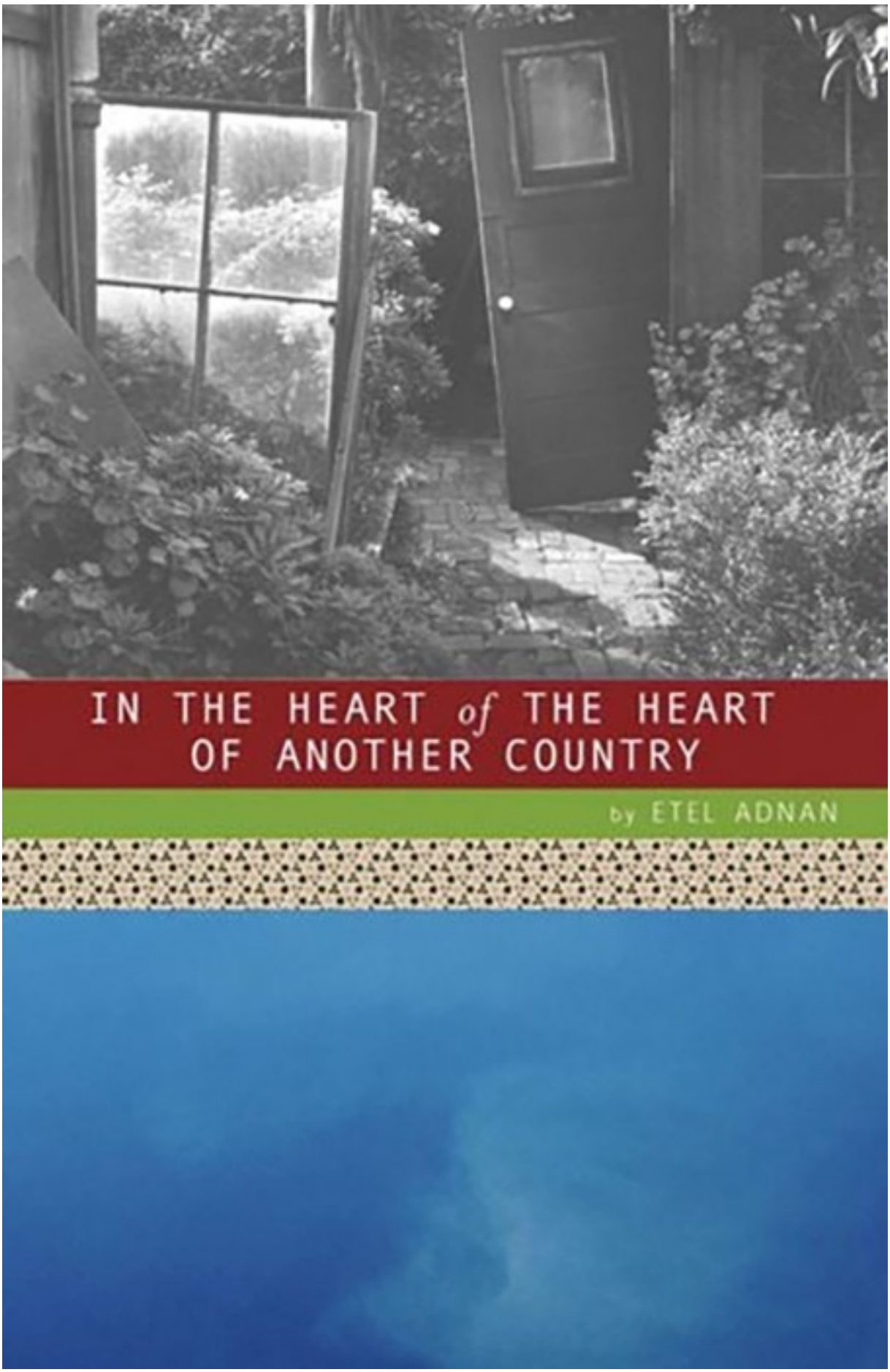
היכולת להיות נוכח בעולם צריכה באופן כללי להיות מתווכת על ידי צורות של טכנולוגיה, שאפשר להבין כסוגים שונים של יישומים גרפיים. במובן זה, אפשר להרחיב את מושג הטכנולוגיה כדי שיכיל גם פעולות גרפיות פשוטות יותר כמו השימוש בעט, בעיפרון, בפחם, ובעצם גם בקול. כמובן שפרקטיקות אלה מתווכות על ידי סוגים של תקשורת, שבעצמם ניתנים להבנה כאופנים של פניה ותגובה.

אולם, לצד הפעולה השגרתית של העברת מסרים, צורות כאלה מגלמות רפרטוארים מסוימים שבהם האדם הופך להיות הסובייקט של עולמו, תוך שהוא בונה לעצמו סכמות של קשרים חברתיים ותרבותיים. באמצעות סכמות אלה, האדם משמר מערכות יחסים עם אחרים, עם חפצים, עם חיית מחמד, עם צמח או עם מקום. בו בזמן, טכנולוגיות עוזרות לנו לנהל מערכות יחסים על פני מרחקים בזמן ובחלל, שהן לרוב רוויות באינטימיות ובאוריינטציות רגשיות.

הכותבת והאמנית אתל עדנאן (Adnan) הייתה מודעת לאפקט זה של הטכנולוגיות והיישומים הגרפיים הרלונטיים. היא הייתה משוררת שבטאה את עצמה במדיומים שונים, כמו כתיבה, צילום, רישום וציור. המובאה שלמעלה נלקחה מהאוטוביוגרפיה שלה, משנת 2005,*בעומק לבה של ארץ אחרת*. הייתי מעדיף לתאר את הספר, אולי באופן קצת מגושם, כ'אוטו-ביו-גרפיה', כדי להבין את האופן בו הביעה את תפישתה (אוטו) ביחס לסביבה שבה היא חיה (ביו) – יחסים שהיא ביטאה דרך הפרקטיקה הגרפית של כתיבה (גרפיה). הכתיבה עצמה רחוקה מלהיות אחידה. מקוטעת ורצופת פתגמים, היא גילמה תוכנית של פערים וסדקים, שברים ופריצות. בתוך התהליך, השפה מקבלת מרחב נשימה. לדבריה, "הנשימה היא הכרחית" אם אנחנו רוצים לשמר את "החפצים הדוממים בעולמנו". חפצים, דברים, תוצרי לוואי, טכנולוגיות – ואפשר לומר, גם יצורים חיים שנושאים עקבות של קשרים חברתיים ותרבותיים – יש להגן עליהם מפני השימוש בהם. הם אינם מסוגלים להשיב מענה ולהגן על עצמם. הם גם נמצאים וגם חולפים דרך הזמן והחלל, ומשפיעים על האופן שבו אנשים לומדים להיות הנושאים של נסיבות חייהם, להיות נוכחים בעולמותיהם האמיתיים והדימיוניים באופן משמעותי. כך, בכתיבת האוטוביוגרפיה, אתל כותבת ביוגרפיות של מקומות ודברים. או, ליתר דיוק, היא מביעה מודעות לעצמה ביחס לדברים ומקומות.

בתשומת לב לרצפים ההיסטוריים ולקשרים חברתיים שבהם העצמי נבנה באופן יחסי ומשתנה, האוטוביוגרפיה של אתל דומה למסורת הערבית של "פירוש העצמי" (*תרג'מה לי-נפסיהי*).1 המילים הערביות*נפסי*, *נפסייה*, *נפסיהי* באות מהשורש נפס, נשימה, שמהווה בסיס למספר קונוטציות. המילה נפס, הקרובה למילה*רוח*)*ruh*) בערבית, או רוּחַ בעברית, מתייחסת לרוּחַ או לנשמה, נושאת מערך משמעויות סובייקטיבי יותר, כמו נשימה, אגו, נטיה, העדפה, שאיפה, מזג, נשמה וכמיהה. אפשר לומר שעבור אתל, אוטוביוגרפיה מהווה אתר ליישום גרפי של העצמי, לגופים ביחסים מולקולריים של התנהגות, מקום של נשימה.

adnan taschenbuch.jpg

עטיפת[1]

ספרה של אתל עדנאן, In the Heart of the Heart of Another Country, 2005, City Lights Publishers

אפשר לראות פרקטיקות גרפיות ואת הטכנולוגיות שמתווכות אותן דרך מושג הנפש/עצמי (*נפסייה*). יש להן השפעה על איך אנחנו נושמים, נאנחים, גונחים, נושמים בנוכחות או בהיעדר מישהו אחר, איך מעבירים את תחושת האכפתיות והאהבה אל העולם סביבנו. הטכנולוגיות מכוננות מצב היות עיקש שאינו נעלם לגמרי מאחורי המסר או האילוסטרציה שהן נושאות. יש להן יכולת לתווך את מעבר הזמן ואת חציית המרחב. בכך הן מעצבות התנהגות רגשית ועוזרות לנהל כמיהה מרחוק ואת הפוליטיקה של האהבה.

הטלפון הנייד ששולח את קולי לעברו האחר של העולם, העט שבו אני משרבט ביומני, או המסך שלפני בעת שאני כותב – חולקים עמי מרחב מחיה רגשי וקשת רחבה של יכולות שבעזרתן אפשר להיות נוכח בנסיבות החיים, לדמיין ולנוע בעולם מבעד לזמן ולמרחב.

לטלוויזיה שמעבירה דימויים ונרטיבים אל ביתי יש נוכחות פיזית. היא מעצבת את יכולתי לפתח מערכות יחסים עם העולם וגם תופסת חלק מסוים מהבית, למשך זמן מסוים. היא חלק מהחוויה הגופנית של הבית, ובמידה מסוימת מגדירה כיצד רעיון הבית עצמו נתפש. בו בזמן, כמה שלפעמים מכונה "הקופסה", בהקשר של "להכניס לקופסה", הטלוויזיה משפיעה על האופן שבו אני מכיל ומעכל פיזית תפישה דימיונית של העולם סביבי.

כהתפתחות משמעותית, המצלמה או מכשיר ההקלטה, המחשב הנייד או הטלפון החכם הם יותר אינטראקטיביים מהטלוויזיה, מכיוון שאני יכול ליצור חומרים גרפיים בעצמי, לחלוק אותם עם אחרים, לאכסן אותם כדי לשולפם מאוחר יותר. אין זה מוגזם לחשוב על טלפון חכם כעל מעין פרוטזה, כמו המשקפיים האלה שאני נאלץ לחבוש רוב חיי. זהו חלק גוף מלאכותי, שבלעדיו יכולתי לתקשר עם אחרים ועם העולם תהיה מוגבלת.

עם טלפון נייד בידי, התפישה הדיגיטלית של עולמי (ולא זו הנובעת מהיקום האנלוגי) מניחה שאוכל לשלוח ולקבל הודעות מעברו האחר של העולם, תוך שניות. עכשיו אני מגלם תפישה מקדימה של זמן ומרחב שהיא אחרת לגמרי מזו שהיתה לי בנעורי בשנות השבעים של המאה הקודמת, כאשר נדרשו כ-24 שעות כדי לשלוח מה שנקרא אז 'טלקס'. בהזדמנויות המעטות שבהן הורי נאלצו לשלוח טלקס, בניגוד למכתב רגיל דרך הדואר, נוצרה תחושה של דרמה, דריכות וציפייה.

אחמד ע'וסיין (Ghossein), בסרטו בן 30 הדקות משנת 2005,*אבי הוא עדיין קומוניסט: סודות אינטימיים לפרסום*, חקר את הקלטות שהוריו החליפו ביניהם כשאביו עזב את לבנון כדי לחפש עבודה בערב הסעודית, לתקופה של כעשר שנים בין אמצע שנות השבעים לאמצע שנות השמונים. מנעוריי בסידני שבאוסטרליה אני זוכר שפרקטיקה זו הייתה נפוצה בין המהגרים מלבנון. במקום לכתוב מכתב, היו מקליטים הודעות ארוכות על קלטת, בדרך כלל על שני הצדדים.

הקלטות, או מה שאפשר לכנות מכתבים מוקלטים, היו נוחות ממספר סיבות. הן היו קטנות וקומפקטיות ולכן היה זול לשלוח אותן בדואר. הן היו קלות משקל, דבר שהיה חשוב משום שלעתים קרובות הקלטות נשלחו באמצעות אנשים מהקהילה שנסעו ללבנון, בדרך כלל לחופשה. הדיבור אל תוך מכשיר ההקלטה היה מיידי וקל יותר מכתיבת מכתב. היה לזה גם יתרון הקול, שעשוי להיות אינטימי יותר ממכתב.

ע'וסיין משתמש בסרטו בחלקים מכמה מהמכתבים המוקלטים של הוריו בקריינות, בעוד שהחלקים הוויזואליים מראים את אמו בהווה, בשנות ה-2000 המוקדמות, או תצלומים שלה כאם צעירה כאשר אביו היה במרחקים. אנו שומעים רק את קטעי המכתב המוקלט שבהם אמו מדברת אל בעלה. כך אנו שומעים את קולה ולא את קולו של האב. כתוצאה מכך מודגש היעדר האב במשך תקופות ארוכות בילדותו של ע'וסיין.

לעתים קרובות, האם מקוננת בקלטות על היעדר בעלה ומבטאת את געגועיה אליו ולחזרתו הביתה, להיות לצידה. היא מדמיינת מתי ואיך הוא יאזין להודעה ממנה. "אם אתה מאזין להקלטה זו בלילה, עצום את עיניך וחלום, חלום, חלום על שפעם נהיה ביחד". כמו בקלטות האחרות שאנו שומעים בסרט, הקלטת הזו ממוספרת: "1978, קלטת 3, צד ב'." קולה של האם מתנגן כנגד תצלום של נוף לילה נרחב, כשאורות אחוריים של מכונית נראים במרחק ההולך וגדל. בחושך כמעט מוחלט, עיקולי הכביש ניכרים רק דרך תנועת האורות.

[2] saadi cassette.jpg

[3]קלטת

דימוי חופשי [4]

עבור ע'וסיין, למרחבי החלל, או למשך הזמן, יש משמעות לא במובן של קואורדינטות אובייקטיביות אלא ביחס לתנועה, לאופני מעבר. עקב עיסוקו במכתבים המוקלטים של הוריו, אפשר להבין את האופן שבו הקול עובר בחלל, ואיך נקבע הטון. מרחק לרוב מיוצג כקואורדינטות של חלל ו/או זמן, שאותן אפשר למדוד, לחשב ולמקם באובייקטיביות, באמצעות גישה תיאורית. הקואורדינטות באות עם רפרטואר מהודק של התייחסויות – כמו למשל ימי וחודשי השנה, או לחילופין מספר הקילומטרים המפרידים בין שתי ערים או שתי ארצות.

בניגוד לזאת, ע'וסיין מתעניין באופן בו מרחקים מרחביים וגשמיים מנוהלים רגשית – כיצד רגשות, אינטימיות ואהבה מתווכים דרך יישומים טכנולוגיים. העניין הזה מהדהד בסרטו. הדימויים שהוא מצלם עוסקים לרוב במרחקים שמתרחבים ומצטמצמים. כזאת היא הסצנה המוקדמת שבה האם צועדת על הכביש לקראת המצלמה, ממרחק של כ-200 מטרים, עד שהיא נמצאת סנטימטרים ספורים מהעדשה, כל כך קרוב עד שפניה ממלאים את המסגרת. הסצנה צולמה בזמן העבודה על הסרט, כלומר אמו היא בשנות ה-50 המאוחרות או ה-60 לחייה. אולם, הקריינות באה ממכתב מוקלט, שנעשה כ-25 שנים קודם לכן.

בהודעות המוקלטות האם מתחננת בפני בעלה שיחזור ומעלה זכרונות מהימים שבהם היו ביחד, אפילו על המריבות שלהם. "אתה החיים שלי", היא מספרת לו בטון מתוסכל, "אהובי, נשמתי, הדופק הפועם בלבי...". באופן זה, ע'וסיין חוקר רגשות ומרחקים דרך הפרשי זמן, בהטיית הזמן בין קולה של אימו ובין דמותה בהווה. הוא חוזר על הסצנה שבה היא צועדת בכביש לקראת המצלמה, אך משנה את הקריינות המוקלטת שלה. היא משתמשת בדימיון כדי לנתץ את המרחק שבינה ובין בעלה. "לפעמים אני מדמיינת שאני יושבת לי, ואני שומעת נקישה בדלת. אני קמה ופותחת אותה, ומוצאת את רשיד עומד מולי." היא שורקת מתוך תדהמה, כאילו מה שדמיינה לעצמה הוא אמיתי. "איזה זמן מדהים", היא אומרת. מתברר שהיא הרה, ואמורה ללדת את בנם עד ה-20 במרץ. הילד הוא אחמד, במאי הסרט.

המכתב המוקלט הבא מוכרז חזותית כ"1982, קלטת 6, צד א'". בין קלטת זו לקודמת לה עברו כשש שנים. בהודעתה, האם אומרת שלא היה חשמל בבית במשך כמה ימים. בו בזמן, אנו שומעים קול של ילד, אחמד, עכשיו בן חמש או שש,

שאומר ברקע שהוא אינו רוצה לדבר עם 'באבא', כלומר אביו. אימו מסבירה שאחמד "לא מאמין שבאבא נמצא בתוך מכשיר ההקלטה". אמנם היא ילדותית, אבל תפישתו של אחמד את אביו כנמצא בתוך מכשיר ההקלטה יוצרת אבחנה חדה. תחושת ה(אי)ניתוק הרגשי הביישנית של הילד שואבת את חיוניותה מהיחס אל המכשיר הטכנולוגי.

למרות שהוא רגשי, מרחק זה מתווך על ידי נסיבות חברתיות ופוליטיות שבעקבותיהן האב נאלץ לנדוד כדי למצוא עבודה ולפרנס את משפחתו, בהיותו מרוחק. הם חיו בכפר קטן בדרום לבנון, שנפל תחת כיבוש ישראלי. הצורך הרגשי בקשב מצד בעלה, במילים אחרות, מותנה בנסיבות הפוליטיות של הכיבוש. "אם רק הזמנים יירגעו קצת", היא אומרת במכתב מוקלט אחר. "אם רק הדברים יירגעו והכול יחזור לנורמליות. יותר מדי ימים בורחים לנו. אנחנו בשיא נעורינו, אבל אין לנו שום שעשוע בחיינו. אינני יודעת אם אתה מסכים אתי. אני מרגישה כאילו חיי מתבזבזים. אבל מילא, ברצון האל נפצה את עצמנו על מה שהפסדנו." היא מסיימת את ההקלטה כשהיא מדמיינת שבעלה קרוב אליה פיזית, למרות היותו מרוחק, בארץ אחרת: " אני לא יכולה לדבר עוד, אני מותשת... בוא ננוח קצת".

נפסיה, ההדהוד הרועד, המהסס, המלנכולי של הקול מהווה את המסר עצמו. כמו תחושת האכפתיות של אתל כלפי חפצים דוממים, ע'וסיין דואג לקיום הרגשי של הקלטות. במובן מיוחד מאוד, סרטו מתזמר את תחושתו הילדותית שאביו נמצא בתוך הקלטת עצמה. ובדומה לאתל, ע'וסיין משתמש באפליקציות גרפיות וגם יוצר אותן, כדי לעשות את העולם נוח יותר לייצור חברתי ותרבותי ולתופעות הסולידריות הפורצות הבאות בעקבותיהם.

[5] Etel_Adnan,_2008_(cropped).jpg

[6]אתל עדנאן, 2008

דימוי חופשי

- 1. לפי דווייט רנולדס, ראו הקדמה לספר בעריכתו *Interpreting the Self: Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, Berkeley, 2001 .

Source URL: http://tohumagazine.server288.com/he/article/%D7%94%D7%A0%D7%A4%D7%A9-nafssiya-%E2%80%93-%D7%9C%D7%AA%D7%95%D7%95%D7%9A-%D7%A8%D7%99%D7%97%D7%95%D7%A7-%D7%A8%D7%92%D7%A9%D7%99

Links
[1] https://tohumagazine.com/sites/default/files/adnan%20taschenbuch.jpg
[2] http://tohumagazine.server288.com/he/file/saadi-cassettejpg
[3] https://tohumagazine.com/sites/default/files/saadi%20cassette.jpg
[4] https://commons.m.wikimedia.org/w/index.php?search=Cassette+tapes&title=Special:MediaSearch&type=image&fileres=%3E1000
[5] http://tohumagazine.server288.com/he/file/eteladnan2008croppedjpg
[6] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Etel_Adnan%2C_2008_%28cropped%29.jpg